

Äidinkielen opetus

Tekstin rakentamisen tekniikkaa

Aion puhua sellaisesta kirjoittamisesta, jossa pyritään välittämään asiatietoja, ei viihdyttämään journalistis- tai kaunokirjallissävyydessä mielessä. Aikuisten maailmassa on monesti pakko kirjoittaa, vaikkei inspiraatiosta ole tietoakaan. Tällaiseen tekstintekoon olisi hyvä totuttautua jokaisen jo ollessaan koulun ns. keskiasteen vaiheessa joko lukio- tai ammattikoulutuksessa. Seuraavassa puheeksi tulevaa tietoa tekstin rakentumisesta kirjoittaja voi soveltaa ainakin tekstiä viimeistellessään, tapahtuipa viimeistely siten käsin uudelleen kirjoittamalla tai tekstinmuokkaimen ääressä.

Monet ovat kirjoittamisen opetuksessa törmänneet siihen, että oppikirjojen luetelot tekstin ns. jäsentämisestä tai rakentamisesta osoittautuvat käytännössä ristiriitaisiksi. Ehkä sen vuoksi kirjojen tekijät ovat tyytyneet vain muutamaa esimerkkiä; toiset eivät tue sanomaansa lainkaan. Keskiasteen joidenkin äidinkielen oppikirjojen ohjeet rinnan asetettuna näyttävät seuraavilta:

Halme ym., Sampo I (1982), s. 151—152:

Yleispäteviä malleja ei ole olemassa.

--

Luontevimpia --

aika- tai tapahtumajärjestys
järjestys aihepiireittäin
syy—seuraus-jäsennys --.

Huhtinen ym., Lukion kielentaito 1—3 (1982) s. 163—164:

Osa kirjoittajista haluaa asiateksteihin valita täysin omaperäisen rakenneratkaisun, suurin osa turvautuu monesti kokeiltuihin rakenteen perusmalleihin, --. Niitä ovat mm. seuraavat: 1. kronologinen --, 2. horisontaalinen --, 3. luokitusrakenne --, 4. analyysirakenne --, 5. vertailu --, 6. vastakohta-asettelu --.

Larmola ym., Uusi keskiasteen äidinkieli (1985) s. 123—125:

Tavallisimmat jäsentelyratkaisut ovat seuraavat:

— Aikaa seuraava jäsenitys

--

— Lajeittainen jäsenitys

--

Tavallisia jäsentelyratkaisuja aikaa seuraavan ja lajeittaisen lisäksi ovat

— tärkeysjärjestys

— syy- ja seuraussuhteet

— vertaileva tarkastelu

— erilaisia väitteitä ja vastaväitteitä sekä lopullinen ratkaisu.

Linkola ym., Uuden lukion äidinkieli I (1984) s. 177—179:

Suurin osa suorasanaisista teksteistä on rakenteeltaan *kertomuksia, kuvauksia, analyysieja, arvosteluja* tai *ohjeita*.

--

Missä järjestyksessä etenet?

— tutusta tuntemattomaan: --

— tärkeästä vähäpätöiseen: --

— vertaillen rinnakkain tai vastakkain: --

— syistä seurauksiin ja parannusehdotuksiin tai tulevaisuuden arviointiin: --

Jäsentämistapojen vaikutusalueetta ei oppikirjoissa yleensä pohdita. Lukijalle jää epäselväksi, koskeeko ns. jäsenitys perätaisten virkkeiden vai tekstikappaleiden vai molempien välisiä suhteita. Kuitenkin tiedämme, että jo typografisesti erotetut tekstikappaleet ovat usein itsenäisiä tekstikokonaisuuden yksiköitä: jonkin niistä voi jättää pois tai sijoittaa toiseen paikkaan tekstissä kokonaismerkityksen kärsimättä. Toisaalta pystymme luontevasti rakentamaan kertovaa tekstiä meille annetun yhden virkkeen ympärille. Katsoisin, että varsinkin tekstin muokkauksen kannalta on jäsentelytapojen tarkastelun perusyksiköksi tarkoituksenmukaisinta valita tekstikappale.

Jo yhden ainoan tekstikappaleen rakenne voi olla monenlainen. Seuraavat esimerkit 1 ja 2 ovat molemmat ns. hyvämuotoisia tekstejä, mutta niiden rakennesuhteiden nimeäminen on sidoksissa osin kirjoittajan tarkoitukseen, osin lukijan

Äidinkielen opetus

elämäkokemukseen ja tavoitteisiin:

- (1) Kirja kertoo kahdesta pojasta, heidän elämästään, kodista ja vanhemmista. Toinen pojista on rauhallinen, pitää lukemisesta, käy koulua. Hän harrastaa jonkin verran soittamista, lukee iltaisin. Koulut käytyään hän pääsee erääseen yritykseen johtajaksi. Hän menee naimisiin, asuu kauniissa talossa ja elää vaimonsa kanssa onnellista elämää.
- (2) Toinen pojista on vilkas ja rauhaton. Koulun hän jätti kesken jo varhain. Aloitti nyrkkeilyn ja oli tappelemassa aina. Sitten hänen elämäänsä tuli uusi käänne. Hän meni naimisiin, sai pojan. Aikaa myöten hän erosi vaimosta ja lähti merille. Poika oli jäänyt äidilleen. Muutamien vuosien kuluttua hän haki poikansa luokseen. Hänellä ei ollut hyvät välit veljensä kanssa. Hän eli omaa elämäänsä ja veli eli omaa elämäänsä. Vanhempien kanssa hän ei ollut missään tekemisissä. (16-vuotiaan kirjoitelmasta.)
- (3) Nauru on kuitenkin hauskin elämä. Se laukaisee lihasjännityksen, vähentää verenpainetta ja tekee naurajan vähemmän hyökkääväksi. Nauru on myös vain ihmiselle ominainen piirre. Eläimet eivät kerro vitsejä eivätkä osaa nauraa. Ihmisten maailmassa niitä tuskin naurattaa. (Lääkärilehdessä olleesta kirja-arvostelusta.)

Esimerkin 1 kaksi kappaletta poikkeavat jäsentämistavaltaan toisistaan. Edellisessä kappaleessa jokainen virke nimeää ominaisuuden, joka kuuluu aihevirkkeen (ydinvirkkeen, otsikkovirkkeen) ilmaisemalle henkilölle. Teksti etenee tavallaan »laji kerrallaan». Koska predikaattiverbien aikamuotona on presens, teksti vaikuttaa kuvaukselta.

Saman esimerkin jälkimmäisessä kappaleessa edetään aihevirkkeen jälkeen aikajärjestyksessä. Sen saavat aikaan kappaleen predikaattiverbien aikamuoto, imperfekti, ja aikasuoralla etenemistä ilmaisevat verbien merkitykset. Jotkut kenties elämäkokemuksensa perusteella väittävät, että tekstiä on rakennettu ainakin

osittain syy- ja seuraussuhteita ilmaisevasti. Sekin on täysin mahdollista, koska syy- ja seuraussuhteet ovat kietoutuneina aikajärjestykseen.

Esimerkki 2 on toisella tavalla seka-koosteinen. Etenemisjärjestyksenä kappaleen pääosassa voi sanoa olevan »laji kerrallaan». Ydinvirkkeen toteamusta perustellaan neljällä yksityiskohdalla. Näistä kolme viimeistä liitetään toisiinsa vastakohtaistamalla *ihmiselle ominainen piirre — eläimet — ihmisten maailmassa*. Kappaleen alun tavallaan neutraali lajeittainen eteneminen intensiivistyy, kun yksityiskohdat on asetettu määräjärjestykseen.

Tekstikappaleiden perusjäsenystavat muunnoksineen

Tekstin jäsentämistä säätelevät tekstinulkoisen tilanne (kirjoittaja, lukija, tavoite, osittain aihe jne.) ja toisaalta ihmisen tiedonhankinta- ja tiedonkäsittelytavat, ns. kognitiiviset prosessit. Jotkut tutkijat pitävät kognitiivisten prosessien mukaisia etenemistapoja ensisijaisina tekstikappaleita rakennettaessa (Hoey 1983: 19). Pyrin seuraavassa suhteuttamaan keskiasteen oppikirjojen luettomia jäsentämistapoja toisiinsa näihin näkemyksiin perustuvasti.

Inhimillisiä tiedon vastaanotto- ja käsittelytapoja vastaavat toisaalta aikajärjestyksen noudattaminen, toisaalta asioiden esittäminen eri periaattein porrastettuina käsitejärjestelmänä, siis »laji kerrallaan». Näin työskentelee ihmisen muistikin. Episodinen muisti tallentaa yksityisiä tapahtumia, jotka pysyvät mielekkäällä tavalla koossa aikajärjestyksen varassa. Semanttiselle muistille luonteenomaisia ovat aihepiireittäin porrasteisesti koostuvat tiedostot. Aikajärjestykseen perustuvan tietojen käsittelyn hallitsee jo koulutulokas. Semanttispohjainen tietojen käsittely saattaa olla jo 10—14-vuotiaan hallinnassa; aina sitä ei tosin hallitse ylioppilaskokelaskaan. (Mm. Scardamalia

Äidinkielen opetus

1981: 99.)

Nähdäkseni *aikajärjestys* ja semanttis-pohjainen *lajeittainen käsittelyjärjestys* ovat tekstikappaleenkin perusjäsenyksiä. Muut oppikirjojen luettelemat jäsenyshmahdollisuudet ovat aikajärjestyksen ja lajeittaisen järjestyksen sovellusta kulloisenkin viestintätilanteen mukaan. Se kumpaan perusjäsenyykseen turvaututaan, on paljolti sidoksissa käsiteltävän aiheen olemukseen (ks. Laurinen ym. 1986: 7–10 ja Matsuhashi 1982: 284–285).

Aikajärjestykseen perustuva jäsentämistapa on käytössä toiminta- ja tapahtumakokonaisuuksien erittelyssä. Normaalitilanteessa kirjoittaja järjestää tietonsa lause- ja virkejonoiksi ajankulkuun sidoksissa olevien havaintojensa perusteella. Muunnosta aikajärjestyksen noudattamisesta merkitsee syy- ja seuraussuhteiden korostaminen. Onhan kausaalisuuden toteutumisen ehtona todellinen tai kuviteltavissa oleva eteneminen aikasuoralla. Esimerkin 1 jälkimmäinen kappale osoittaa, ettei aikajärjestyksen hahmottamista syy- ja seuraussuhteeksi tarvitse edes kielellisin erityiskeinoin ilmaista.

Lajeittainen käsittelyjärjestys merkitsee etenemistä yleisestä yksityiseen (Werlich 1976: § 401). Tekstin laadinnassa se toteutuu käyttämällä kappaleen alussa aihevirukettä ja havainnollistamalla sitä sen jälkeen täsmennysvirukkein. Muunnokset tästä käsittelyjärjestyksestä ovat sidoksissa tekstinulkoiseen tilanteeseen. Tällaista tilanteenmukaista hienosäätöä ovat aihevirukkeen sijoittaminen täsmennysvirukkeiden jälkeen sekä täsmennysvirukkeiden sijoittaminen määräjärjestykseen, esim. tärkeyden tai tuttuuden mukaan, tai sijoittamalla peräkkäiset täsmennysvirukkeet vastakohtapareiksi.

Samassakin tekstikappaleessa saattaa olla sekä aikajärjestyksen että lajeittaisen käsittelyjärjestyksen mukaisia tekstinosia (seuraavassa esimerkit 3 ja 4). Taitava kirjoittaja juoksuttaa tekstikappaleen virkeitä eri etenemistapojen varassa tekstin ymmärrettävyyden kärsimättä: esimerkissä 3 sovelletaan sekä aikajärjes-

tystä että lajeittaista järjestystä, esimerkissä 4 erilaisia lajeittaisia järjestyksiä. Jälkimmäisessä esimerkissä ei kytkennän tueksi ole tarvittu edes konnektiiveja.

- (3) Luonnon osuus ihmisten elämässä on yksi keskustelun teema. Primitiivisten kansojen luja usko luonnon pyhään oikeudenmukaisuuteen herättää vasta-ajatuksen. Kun metsästäjä toimi vastoin luonnon pyhiä lakeja, hän menehtyi metsälle. Kun kalastaja uhmasi meren ikuista ehdottomuutta, hänen kävi huonosti. (Haastattelusta Suomen Kuvalehdessä 44/1985.)
- (4) Älykkyys ei ole silkkaa logiikkaa. Logiikka kykenee kulkemaan vanhoja jälkiä eksymättä. Mielikuvitus ajautuu pois polulta ja tekee uusia jälkiä, yksinäisen nauhan painalluksia puhtaalle hangelle. Kehitystä ei ole ilman luovaa mielikuvitusta, lievää hulluutta. On uskaltauduttava pois totutusta. Oppiminen vaatii mielikuvitusta. On kyettävä venymään ympäröivän pienen todellisuuden ulkopuolelle. Abstraktiot perustuvat mielikuvituksen käyttöön: on nähtävä mielellä se, mitä ei silmillä voi. (Ylioppilasaineesta 1986.)

Toisaalta aikajärjestykseen, toisaalta lajeittaiseen käsittelyjärjestykseen perustuu dialektinen jäsentämistapa. Lajeittaisen järjestyksen osalta se rakentuu etenkin vastakohtaistuksille. Tässä teesi–antiteesi–synteesi-rakenteessa kirjoittajan voisi sanoa asettuvan väittelemään aiheesta aiemmin esitettyä vastaan, mutta siten että saavutetaan jotain uutta tietoa (esimerkki 5). Ainakin oman opettajankokemukseni perusteella näyttää siltä, että myös tämän etenemistavan valintaan on syynä viestintätilanne: koulussa kirjoitettaessa aikuisten maailman väitteiden ja nuorten näkemysten vastakohta.

- (5) Tällaisia käsityksiä naisesta olen aina epäillyt hölynpölyksi. Mutta mistäpä minä tiedän? Ehkä tällainen mystinen kuva naisesta on miehelle välttämätöntä. Eräs hupaisa kirjoittaja Pierre Bertaux sanoo kirjassaan 'Ihmiskunta käännekohtassa', että miehisyttä on yliarvioitu ja että al-

kavassa teknisessä maailmanajassa naisellisuus mahdollisesti saa vallitsevan osan. Siis »nais-iki-ihanne meit' opastaa». Olisiko mystinen viihteellinen näkemys naisesta vaitonvaraisesti lähtenyt tällaisesta oivalluksesta? Tuskinpa vain. Sariola ainakin palvoo naista seksuaalisena olentona, vieläpä romanttisesti, saavuttamattomana. Aivan kuten katua ylittävä kiintoisa nainen katoaa iäksi autossa istuvien miesten näköpiiristä, heidän yhteinen palvontansa kohde Marita pysyttelee heistä etäällä ja tulee lähemmäksi vain kertoessaan varhaisuoruutensa rakkaustarinan ja selittäessään sen avulla omaa viileää olemustaan. (Pennanen, Kirjailijatar ja hänen miehensä sekä muita esseitä, 1982, s. 63–64.)

Perusjäsennostapojen ja niiden muunnosten ilmaisukeinoja

Tekstin muokkauksen kannalta olisi hyvä, että kirjoittajalle olisivat tuttuja tekstin perusjäsentämistapoja ja niiden muunnoksia ilmentävät keinot, ainakin jotkut niistä. Tärkeä asema on aihevirkkeellä (ydinvirkkeellä). Tähdellistä on myös se, miten aihetta koskeva ilmaisu (teema) ja siihen liittyvä uusi informaatio (reema) sijaitsevat virkkeissä. Lisäksi on pantava merkille jäsentämistavan vaikutus täsmennysvirkkeiden järjestykseen sekä tekstin jäsentämistä ja arviointia osoittavat ilmaukset.

Perusjäsennostapoja — aikajärjestystä ja lajeittaista käsittelyjärjestystä — viljellynsään aloittelevalla kirjoittajalla on vaikeuksia aivan tiettyjen keinojen käytössä. Vaikea on eritoten lajeittainen järjestys, jonka perustana on semanttisohjeinen tietojen käsittely. Sellainen vaatii aikaa ja keskittymistä, eikä nykykoulu ole sen harjoittelusta saanut kiitettävää arvostusta yleensäkkään. Sen sijaan aikajärjestystä noudattava kertomuksen kaltainen teksti sujuu hyvin, mutta sitä onkin harjoiteltu intuition varaisesti jo vuosia.

Aikajärjestyksen mukaan jäsennettyjä tekstikappaleita muokattaessa

kannattaa tarkata ensinnäkin sitä, miten toisiaan seuraavien täsmennysvirkkeiden merkityssisällöt rajataan.

Aikajärjestystä kokemuksemme mukaisesti noudattava virkejono ilmaisee aina jonkin tapahtumakokonaisuuden tai ainakin sellaisen osan siitä, että pystymme mielessämme tarvittaessa täydentämään sen. Kun virkkeiden järjestys perustuu ajankulkuun, on kullakin virkkeellä tai virkeryhmällä oma tehtävänsä tapahtumakokonaisuuden ilmaisemisessa. Tämä määrääsemaan kytköksissä oleva määrämerkitys on niin säännönmukainen, että antropologit, kansanrunouden ja kirjallisuudentutkijat sekä lingvistit puhuvat ns. kertomuksen kieliopista.

Tavallaan kasvotonta aikajärjestystä voi mielessään täsmentää ilmauksilla, jotka kuvaavat tekstikappaleenkin osien merkityssisältöä. Siten tekstin rakentaminen saattaisi tehostua. Sosiolinguisti Labov (1972) on tutkinut suullista kertomusperinnettä ja käyttää merkityssisältöjen erittelyyn kuusijakoista luokitusta: 1) tiivistelmä, 2) tausta (orientoituminen), 3) tapahtumien kulku, 4) arviointi, 5) tulos, 6) loppuhuipennus. Tekstilinguisti Hoey (1983) toteaa, että aikajärjestykseen perustuva tekstin etenemistä voi tarkastella myös ongelman ja sen ratkaisun kannalta. Tällöin tekstin osien merkityssisältönä ovat 1) tilanne, 2) ongelma, 3) ratkaisu tai vastaus, 4) tulos tai arviointi (tai molemmat).

Mielestäni kumpikin luokitus on käytökelpoinen jo tekstikappaleen laajuisen aikajärjestykseen perustuvan tekstikokonaisuuden viimeistelyyn (esimerkki 5). Asiatekstien, raporttien tms. viimeistelyssä ehkä Hoeyn luokitus on vielä käyttökelpoisempi kuin Labovin. Tosin Labovin tiivistelmä-käsite tukisi erinomaisesti ydinvirkkeen muotoamista.

- (6) Voimakasta oli myös hänen sitkeytensä sairastelussa. Sitä kesti neljä ja puoli vuotta, ja hänen tuskatilansa ja niiden väkivaltaisuus pakottivat Riitun pyytämään apua ja niinpä Herkko vietiin Oulun piirimielisai-

Äidinkielen opetus

raalaan. Hänet lähetettiin sieltä parikin kertaa parantuneena kotiin, mutta kotiväki ei mitään parantumista havainnut. Ilmeistä onkin, että Herkko oli terveempi ollessaan pois kotoa, ja kun vieraita oli paikalla. Mutta taloudellinen tilanne monimutkaistui kun Herkko oli kotona eikä suostunut tekemään työtä. Kunta ei halunnut auttaa perhettä, jossa oli tällainen outo ilmiö: terve mies joka ei tee työtä. Lääkäri todisti, että Herkko oli terve, perhe todisti, että hän ei halua lähteä savottaan. (Pennanen, mts. 42.)

Myös tekstin jäsentämistä ja arviointia osoittavat ilmaukset parantavat tekstin luettavuutta; ne osoittavat kirjoittajan kykenevän tietoisesti säätelemään peruspiirteiltään aikajärjestyksessä etenevää virkejonoa.

Tekstin jäsentämistä osoittavat ilmaukset korostavat tapahtumakokonaisuuden osien suhdetta toisiinsa. Tällaisia ilmauksia ovat esim. *alussa – välillä – lopussa, samanaikaisesti, sen vuoksi, lopuksi, viimeiseksi*. Varsinkin jos ilmaistavana on lukijalle vieraita ja vaikeasti hahmottuvia tapahtumaketjuja, tämäntyyppinen aines lisää tekstin luettavuutta.

Tekstin arviointia osoittavat sellaiset ilmaukset, jotka korostavat kirjoittajan suhdetta tekstin tapahtumiin. Tämä *ei aikaakaan, voi kauhistus* -tyyppinen kommentointi on kaikille tuttua. Monesti on huomautettu myös siitä, miten joukkoviestintää tarkasteltaessa olisi tärkeää oppia ja opettaa erottamaan tosiot ja niiden kommentointi toisistaan. Aikajärjestyksen mukaisesti rakentuvassa tekstissä kirjoittajan tehtävänä on itse asiassa tapahtumakokonaisuuksien rekonstruointi. Siksi ei liene ihme, että intuition varaisessa tekstinteossa tapahtumien kulun kuvaus ja niiden arviointi kietoutuvat toisiinsa yhtä vaivattomasti ja saumattomasti kuin joukkoviestinnälle ominaisessa informaation tietoisessa tuottamisessa.

Tästä aikajärjestyksen seuralaisesta, sen käyttäytymistavoista ja käyttäytymisen tietoisesta säätelestä jokaisen kirjoittajan tulisi olla selvillä. Ainakin tavoit-

teiltaan tiedottavassa kirjoittamisessa arviointi tulisi ilmaista irrallaan tapahtumien kulusta — kuten lasten kertomuksissa. Siihen tarkoitukseen ovat olemassa kommenttiadverbiaalit, jotka mieluiten sijoitetaan virkkeen alkuun, jos ei käytetä erillisiä pelkästään tapahtumien kulkua arvioivia lauseita tai virkkeitä (esimerkin 16 *Ilmeistä onkin*, — —).

Lajeittaisen järjestyksen mukaisia tekstikappaleita muokattaessa kannattaa kiinnittää huomiota aihevirkkeeseen sekä teeman ja reeman sijaintiin ja ilmaisemistapaan toisiaan seuraavissa täsmennysvirkkeissä.

Jokainen tekstikappale kuuluisi aloittaa lyhyellä kokoavalla virkkeellä. Näinhän on opetettu jo pitkään. Tämän lyhyen kokoavan virkkeen nimenä voi olla ydinvirke, aihevirke, otsikkovirke, tiivistelmävirke, topiikkivirke jne. Käytän tässä *aihevirke*-termiä, koska se mielestäni selkeimmin havainnollistaa virkkeen monitahoista ja moniselitteistä tehtävää tekstikappaleessa.

Aihevirkkeen olen havainnut olevan ainakin kolmenlaisessa tehtävässä: se on tiivistelmä kappaleen sisällöstä (esimerkit 6 ja 7), se ilmaisee tiivistelmän lisäksi kappaleiden välisen merkityssuhteen (esimerkit 8 ja 9), ja se voi myös ilmaista tiivistelmän lisäksi, miten informaatiota on käsitelty. Esimerkki 10 sisältää viittauksen vastakohtaistukseen, johon informaation eteneminen perustuu:

- (6) Monella tavoin Pääatalo on rakentanut tuttua ja luotettavaa perinnettä seuraten entistä myötätuntoisempaa ja luotettavampaa kuvaa suomalaisesta miehestä. (Osa esimerkistä 12.)
- (7) Herkkyys ilmenee muun muassa rakkautena lapsiin. (Osa esimerkistä 13.)
- (8) Kirja kertoo kahdesta pojasta, heidän elämästään, kodista ja vanhemmista. Toinen — —
—,—.
Toinen pojista on vilkas ja rauhaton. — — (Osa esimerkistä 1.)
- (9) Nauru on kuitenkin hauskinda elämässä. — — (Osa esimerkistä 2.)

- (10) Pääatalo ei vertaudu ollenkaan, ja kenties siksi onkin niin houkuttelevaa asettaa hänet Collianderin viereen. (Osa esimerkistä 15.)

Aihevirke on informoivimmillaan lyhyt, vain muutaman sanan mittainen yksilauseinen virke. Siinä saatetaan lukijan tiedoksi yläkäsite, joka täsmennysvirkkeissä puretaan alakäsitteiksi. Tottumattomalla kirjoittajalla on kaksi ongelmaa: hän ei joko löydä sopivaa yläkäsitettä (ks. esimerkkiä 14), tai hän jättää koko aihevirkeen ilmaisematta (ks. esimerkkiä 16).

Aihevirke voi olla joidenkin kirjoitusoppaiden mukaan joko kappaleen alussa ensimmäisenä tai kappaleen lopussa viimeisenä tekstiosana. Tällöin aihevirkkeellä alkava tekstikappale tavallaan rinnastuisi deduktiiviseen ajatteluun ja aihevirkkeeseen päättyvä induktiiviseen ajatteluun. Deduktiiviseen ajattelutapaan perustuvaa tekstin etenemistä mm. Werlich muuttamiin filosofeihin nojautuen (1976: § 401) pitää ensisijaisena, induktiivista toissijaisena.

Aihevirkkeen sijoittaminen tekstikappaleen alkuun parantaa joka tapauksessa tekstin luettavuutta. Kiireinen lukija saa jo aihevirkkeitä silmäilemällä tekstistä selville olennaisen. Sen sijaan aihevirkkeen sijoittaminen kappaleen loppuun hidastaa luetun hahmottamista kokonaisuudeksi, varsinkin jos useat perättäiset jaksot rakentuvat samalla tavalla:

- (11) Hippokrates johti temperamenttityypit alkuaineista. Nykyaikaisella tutkijalla on persoonallisuuden luonteesta toisenlainen, tiedon lisääntyessä muuttunut kuva. Hän ankkuroi temperamentin sisäeritykseen tai hermoston ominaisuuksiin. Historiallisen kehityksen myötä tapa, jolla havaitsimme ja jäsenämme ihmistä, voi edelleen muuttua, ja hallitseviksi noustakin esitykset, joissa persoonallisuutta lähdetään johtamaan yksilön toiminnasta tai yhteiskunnan rakenteesta käsin. Kysymys *persoonallisuuden perustasta* ihmistä koskevilla mielikuvissa ja tieteellisissä esityksissä on kolmas tärkeä ongelma, jota koskevia rat-

kaisuyrityksiä tässä kirjassa tutkitaan. (Eskola, Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan, 1985, s. 22.)

Tekstin aiheeseen viittaavan ilmauksen eli teeman ja siihen liittyvän uuden informaation eli reeman sijainti täsmennysvirkkeissä ovat sidoksissa jäsentämistapaan. Suomen kielen sanajärjestyshän ei ole »vapaa».

Teksti etenee luettelomaisesti, jos virkkeen alussa ilmaistaan teema joko nominin toistolla tai pronominilla ja reema on virkkeen loppuosana (esimerkki 13, ks. myös esimerkkiä 2).

Luettelomaista tekstiä voidaan rakentaa myös toisin. Tekstin aiheeseen viittaava aihevirkkeen ilmaus puretaan täsmennysvirkkeiden aloituksessa alakäsitteiksi, jotka ovat täsmennysvirkkeiden teimana (esimerkki 14). Tällaisen tekstirakenteen toteuttaminen vaatii kuitenkin käsittehierarkioiden hyvää hallintaa, muuten tekstin selvyys kärsii (esimerkki 15).

- (13) Monella tavoin Pääatalo on rakentunut tuttua ja luotettavaa perinnettä seuraten entistä myötätuntoisempaa ja ymmärtävämpää kuvaa suomalaisesta miehestä. Hän on korostanut miehen aseman vaikeutta alkukantaisissa oloissa mutta myös muuttuvan ajan puristuksessa. Hän on esittänyt monenlaisia vaihtoehtoja miehen suhtautumiselle yhteiskuntaan, työhön, kotiseutuun ja historiaan. Hän on kuvannut hienovarasesti joskin suorapuheisesti miehen suhdetta naiseen, suhdetta, joka on monilla tavoin epäjohtonmukainen ja heijastaa kierosti yhteiskunnallisten laitosten sysäyksittäin etenevää kehitystä. (Pennanen, Kirjailijatar ja hänen miehensä s. 35.)

- (14) Herkkyys ilmenee muun muassa rakkautena lapsiin. Vanha Vikke Nilo tuntee hellyyttä pikkulapsia kohtaan, se on jäänyt hänen ainoaksi heikoksi kohdakseen kaiken muun kivettyessä. Paatunut korven mies Simo Mutka rakastaa synnyntävaajaata pikkupoikaansa enemmän kuin muita lapsiaan ja osoittaa tälle karheaa lempeyttä. Kauko Sammal-suo pystyy 14-vuotiaana täyttämään

Äidinkielen opetus

isän tehtävää nuoremmille sisarusilleen. Monissa selkosen raaoissa miehissä on säilynyt totinen usko oikeaan ja väärään, he osoittavat ystävyyttä ja huolenpitoa heikomilleen, he eivät hylkää hädässä, heissä on sääliä ja laupeutta. (Pennanen, mts. 33–34.)

- (15) Näytelmästä sen sisällöstä, ohjauksesta ja lavasteista vastasivat oppilaat keskenään. Näytelmän aiheena oli koulupojan varttuminen koulunpenkiltä aikaihmissen elämään ja työhön. Pääroolin esittäjä sopi paikalleen kuin kansi kattilaan ja näyttelijöiden eläytyminen teki siitä todentuntuisen.

Juoni eteni tasaisesti ja jokainen vuoropuhe oli tarkoituksenmukainen. (16-vuotiaan kirjoitelmasta.)

Lajeittaiseen järjestykseen perustuvan tekstijakson täsmennysvirkkeet saattavat muodostaa pareja, jotka ovat sisällöltään toistensa vastakohtia (esimerkki 16). Perättäisten virkkeiden vastakohtaistamisessa on pidettävä silmällä kahta asiaa: on pidettävä huolta siitä, että syntyy virkepareja eikä jää paripuolia, sekä siitä että vastakohtaistetaan perättäisiä pareja samaa kielenrakennetta käyttämällä. Muuten tekstin selvyys kärsii (esimerkki 17).

- (16) Pääatalo ei vertaudu ollenkaan, ja kenties siksi onkin niin houkuttelevaa asettaa hänet Collianderin viereen. Pääatalo on Iijoelta, Colliander tulee Pietarista; Pääatalo pysyy koko nuoruutensa kotiseudullaan, samassa kylässä, melkein pä samassa talosakin, ja imee itseensä sen kulttuurin kaikkine mehuineen, Colliander siirtyy jo lapsena perheen mukana huvilasta toiseen, Helsingin seudulta Kannakselle, Kannakselta Pietariin, Pietarista takaisin Suomeen, Helsinkiin, Porvooseen. Colliander on koko ajan menossa, hänen muistelunsa rakentuu kiihkeästä liikkeestä, jonka linjat ulottuvat Pariisiin, Venetsiaan ja Roomaan asti. Pääatalon ajaa vasta sota selkosistaan. (Pennanen, mts. 78.)

- (17) Elokuva alkoi aika yllättävällä tavalla: Luulin ensin, että se oli Sis-

mainos, mutta pian sain todeta sen olevan elokuvan alku. Elokuvassa esitettiin, hiukan muunneltuna, aikaisempien filmien tapahtumia. Uusia tapahtumia oli varsin vähän ja nekin melko huonoja. Siinä oli pari hyvääkin kohtaa, mutta ne jäivät varsin vähäisiksi. (16-vuotiaan kirjoitelmasta.)

Lajeittaista käsittelytapaa tai aikajärjestyksestä noudattavan jäsentämistavan välimaastossa on dialektinen, ts. teesi—antiteesi—synteesi-esittämisjärjestyksen mukainen etenemistapa. Tässä etenemistavassa punoutuvat lajeittaiselle käsittelytavalle tyypilliset virkkeet yhteen tekstin laatijan mielipiteenkehittelyä ilmaisevien lausumien kanssa. Nämä yleensä virkkeen laajuiset lausumat puolestaan näyttävät rakentuvan syy- ja seuraussuhteen varaan, joka ilmeisesti tempuksensa (preesens tai perfekti) vuoksi ei luo vaikutelmaa aikajärjestyksen noudattamisesta (esimerkki 18).

Dialektinen jäsentämistapa on siis sekakoosteinen. Kappaleen erifunktioniset tekstiosat ja niitä ilmentävät virkeryhmät rakentuvat toisistaan poikkeaviin kielen ehtoihin nojautuen. Toimintatapojen nopea vaihtaminen vaatii aina tietoa ja taitoa. Ilmeisesti sen vuoksi tuottaa virkkeiden rajaaminen intuition varaisesti laaditussa tekstissä vaikeuksia. Esimerkin 18 jälkimmäisessä kappaleessa samafunktionisen tekstiosan informaatioyksiköt ovat merkillisenä sykkyränä.

- (18) Minua itseäni kiinnostaa kaikki tällaiset elokuvat joissa on aiheena yli-luonnollisuus. Itse uskon niihin. Sitten minua jää vaivaamaan enkä saa nukutuksi öisin. Kukaanhan ei ole todistanut, etteikö tällaista tapahtuisi. Miksi siis en uskoisi.

Monet vanhat ihmiset kertovat heidän kokemuksistaan. Hengistä ja muista. Tämäkin todistaa minulle, että ehkä asiassa on perää. En silti toivo kokevani itse tällaista ja mitä sitten tapahtuisi, jos todella todistetaisiin tällaista tapahtuvan. (16-vuotiaan kirjoitelmasta.)

Mielestäni jokaisen kirjoittajan olisi hyvä

olla selvillä inhimillisen tiedonkäsittelyn peruseikoista ja niiden heijastumisesta tekstin laadintaan. Ne ovat lainalaisuuksia, joita kirjoittaja voisi noudattaa intuition sijasta tietoisesti. Tietoisuus kognitiivisten prosessien yhteyksistä tekstin rakentumiseen tehostaa tekstin ymmärrettävyyttä tietenkin myös lukijan kannalta. On ajateltavissa, että tällöin informaatio etenee ymmärtämisen kannalta parhaalla mahdollisella tavalla. Ovathan kognitiiviset prosessit universaaleja. Lisäksi kirjoittaja voi lisätä sanomansa sisällön omaperäisyyttä ja intensiivisyyttä hyödyntämällä tietoaan tekstin rakentumisesta.

LÄHTEET

- HOEY, MICHAEL 1983: *Surface of discourse*. Allen & Unwin, London.
- LABOV, WILLIAM 1975: *Language in the Inner City: studies in the Black English vernacular*. 3. p. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LAURINEN, LEENA—KAUPPINEN, ANNELI, 1986: Tekstin sisäiset merkityssuhteet ainekirjoituksessa. — *Ylioppilaisaineita* 1986 s. 7–10.
- MATSUHASHI, ANN 1982: Explorations in the real-time production of written discourse — What writers know: the language, process, and structure of written discourse (toim. Martin Nystrand) s. 269–290. Academic Press, London.
- SCARDAMALIA, MARLENE 1981: How children cope with cognitive demands of writing. — *Writing: the nature, development, and teaching of written communication 2* (toim. by Carl H. Fredriksen and Joseph F. Dominic) s. 81–103. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
- WERLICH, EGON 1976: *A text grammar of English*. Quelle & Meyer, Heidelberg.

TUULI HUOVILA